

Srećko
LIPOVČAN

Zivot Hrvata u Zagrebu
u sredini devetdesetih
pravila i propisa
nemoguće
čak i imajući
dostupnost
zakona, ali je ovo
nešto što je potrebito

KULTURNI RAD HRVATA U BERLINU OD 1974. DO 1990.

Pregled nekih oglednih primjera

Radno vreme je u Zagrebu u razdoblju od 1974.-1990. godine iznosilo preko 10 000 radnogodišnjih sati, a u sredini devetdesetih godina, kada su počeli i poslovni kontakti s Hrvatskom, bili su drugi po broju stupnjeva međunarodnih suradnji (takođe učestvanje u festivalima), a u isto vrijeme u Hrvatskoj do 1990. godine se temeljno razvijala i razvija i kulturna politika. "Studenti predstavnika hrvatskih kulturnih organizacija u Zagrebu su uvek učestvovali u kulturnim podstavljenjima poduzetnika i svojih suradnika (kulturnih društava), te u svim suradnjama Hrvata u Berlinu, u svim kulturnim manifestacijama - svečinama

"Valja se upitati u kakvom je rezultatu i organizacionim oblicima nepeč bilo moguce zadovoljavanje kulturnih potreba (i kao dokumentacija kao sljedećih kulturnih manifestacija) Hrvata. Često je potreban život u stranu, radi učenja novih jezika i njihovih običaja bilo da su tako naloženi hrvatski poslovni kulturni suradnici kroz učenje stranačim jezicima takođe velograd. To je jedan je za Hrvate u Berlinu jedan od najvećih socijalnih problema, jer učenje stranačih jezika, u pogledu mogućnosti koncentracije na rad, znači da se

uvelike poveća i učenje stranačih jezika, u pogledu mogućnosti koncentracije na rad, znači da se

1970.

PROLOG

KULTURNI RAD
HRVATA U BERLINU
OD 1970. DO 1980.

Pregled nekadašnjih kulturnih
ogledala

Život Hrvata u Zapadnom Berlinu može se bolje pratiti od sredine šezdesetih godina, kada u grad stiže velik broj njih, u većini mladih ljudi, sa zamjetno visokim udjelom žena. U pravilu je riječ bila o tzv. *organiziranu dolasku* (preko tadašnjeg *Saveznog biroa za zapošljavanje*), pa stoga ovdje govorimo o Hrvatima-državljanima SFRJ. U Zapadnom Berlinu je, dođuše, živio i stanovit, manji broj hrvatskih političkih emigranata, ali o njima u ovom pregledu neće biti riječi.¹

Nagli porast broja hrvatskih ljudi nakon g. 1966. ponukao je Katoličku crkvu u Hrvata da već godine 1969. utemelji *Hrvatsku katoličku misiju*² koja je niz godina bila jedina organizirana struktura oko koje su se Hrvati masovno okupljali, zadovoljavajući ne samo svoje vjerske nego i nacionalne potrebe. U okviru ovih posljednjih posebnu je važnost imalo njegovanje i čuvanje kulturnog identiteta.

Godine 1974. je u Zapadnom Berlinu već živjelo nešto više od 30.000 jugoslavenskih građana (obuhvaćenih službenom njemačkom statistikom pod imenom *Jugoslawen/Jugoslaveni*), bili su druga po broju skupina inozemnih radnika (nakon turskih državljan), a od njih je najviše bilo Hrvata: *oko 20.000* tvrdila je HKM na osnovi svojih podataka.³ Službeno predstavništvo bivše SFRJ, Vojna misija, nije priznavala tako visok broj, ali njeni službenici nisu željeli podastrijeti točne podatke iz svojih izvora (konzularna služba), nego su samo tvrdili da Hrvata u Berlinu ima osjetno (nekoliko tisuća) - *manje*.⁴

Valja se upitati u kakvim je uvjetima i organizacijskim oblicima uopće bilo moguće zadovoljavanje kulturnih potreba (i kao konzumenata i kao aktivnih sudionika/stvaralača) berlinskih Hrvata. Opcia je značajka života stranih radnika i njihovih obitelji bila, da su tek malobrojni koristili ponudu kulturnih sadržaja koje je svojim stanovnicima nudio takav velegrad. To vrijedi i za Hrvate, a razlozi leže u njihovoj socijalnoj strukturi (mahom neurbano stanovništvo; stupanj naobrazbe; koncentracija na rad/zaradu itd.).

Zbog lakšeg pregleda dinamike razvitka, kulturni rad Hrvata u Berlinu od 1974. - 1990. možemo podijeliti u dva razdoblja: do 1984., i nakon te godine. Godinu 1984. uzimamo kao razdjelnici stoga, jer je tada (u mjesecu svibnju) osnovana *Hrvatska kulturna i sportska zajednica*, prva udruga građana - pod hrvatskim imenom. Hrvati su bili posljednji kojima je velikodušno dopušteno osnovati kulturno društvo pod vlastitim imenom (berlinski Slovenci su se tako organizirali još g. 1980.)!

U ovom pregledu ograničujemo se na pojam *kulturnog rada* kao organizirane djelatnosti i njezina javnog prezentiranja,⁵ a spomenut ćemo - kao ogledne primjere - neke od, po našem mišljenju, važnijih činjenica. Pratit ćemo ih u okviru tada postojećih struktura.

Hrvatska katolička misija u Berlinu

1. Započela je radom u proljeće 1969. u crkvi sv. Bonifacija u Yorkstr. 88. u Kreuzbergu.⁶ Uskoro je prostor postao pre malen, pa je njemačka crkva g. 1973. dala velik ali zapanjen (i time neprikladan) prostor uz crkvu sv. Klementa (u Stresemannstr. 66, također u Kreuzbergu). Nakon obnove zdanja tu su g. 1975. otvorene i prostorije *Hrvatskog katoličkog centra*, u kojem se ubrzo razvio (a odvija se i danas) niz kulturnih, umjetničkih, sportskih, pedagoških i socijalnih djelatnosti.⁷ Raznovrsnost oblika toga rada razvijala se u dinamici koju su diktirali ne samo opći uvjeti života, prostorne mogućnosti i drugi čimbenici, nego, vrlo često, i osobni angažman pastoralnih djelatnika (svećenici, sestre), od kojih su neki uspjeli dostići i zavidnu brojnost događanja i kvalitetu. Istaknuti valja rad Književnog društva *Fran Mažuranić* i, u sedamdesetim godinama, Mješovitog pjevačkog zbora mladih *Ivan Lukačić*, a kontinuirano djeluju i folklorne skupine. Mladi berlinski Hrvati su se u sedamdesetim i osamdesetim godinama u pravilu svake godine natjecali na frankfurtskoj *Biblijskoj olimpijadi*, postižući češće vrlo lijepe uspjehe.

2. Spomenuto književno društvo nije slučajno uzelo ime *Frana Mažuranića*. Taj je velikan *malih književnih oblika* (crteće), autor Lišća, u Berlinu živio od početka stoljeća i tu i umro godine 1928. Na inicijativu HKM-a berlinski su Hrvati svojim prilozima, na mjestu gdje je nekada bio njegov grob, godine 1974. omogućili postavljanje lijepog kamenog spomenika s uklesanim hrvatskim grbom. Podizanje spomenika te davne godine može se danas, četvrt stoljeća kasnije, ocijeniti kao jasan znak nacionalne i kulturne svijesti ali i - zbog Franova životnog puta - kao primjerena identifikacija berlinskih Hrvata s vlastitom i općehrvatskom sudbinom.

II. Hrvatska kulturna i sportska zajednica u Berlinu.⁸

1. Utemeljena je u svibnju 1984., a postoji i danas. U razdoblju do 1990. okupila je lijep broj članova i, unatoč fluktuaciji (značajno za sve udruge takva tipa) iznijela je veći broj respektabilnih programa i oblika djelovanja. Od početka je bila orientirana na suradnju s odgovarajućim strukturama u tadašnjoj SR Hrvatskoj (Komisija za radnike u inozemstvu pri SSRNH; Ministarstvo prosvjete, kulture i športa), a na osnovi statuta HZ, koji je, respektirajući dakako u prvom redu pozitivne njemačke propise, isto tako respektirao i legalne strukture u Hrvatskoj. Tako je npr. *logotip* HZ bilo ovalno polje u kojem je bio ucrtan povjesni hrvatski grb koji izranja iz morskih valova a nad njima je bila crvena zvijezda.⁹ Prvih je godina postojanja HZ bilo uobičajeno da na godišnju skupštinu dođe neki ugledan gost iz Zagreba, a u pravilu je prisustvovao i predstavnik Vojne misije SFRJ. Uz posredovanje i pomoć (i finansijsku) Ministarstva kulture iz Zagreba u Berlinu su gostovali pojedinci i skupine iz Hrvatske.¹⁰

2. Već 1985. održani su *Dani hrvatske kulture* u Berlinu a predstavili su se ansamblji i pojedinci iz Hrvatske. Kulturni rad u vlastitim redovima (i vlastitim snagama) bio je usmjeren prema mladima. I u Berlinu se u to doba pred prvi naraštaj hrvatskih radnika-roditelja postavio problem djece i mlađih koji su odrastali u svijetu drugoga jezika i, često, vrlo slabo govorili materinskim jezikom (a ako su govorili, onda je to u pravilu bilo narječe užeg zavičaja majke i oca). Rad s njima započinje osnivanjem *Lutkarske scene* uz stručnu podršku iz domovine i uz finansijsku pomoć berlinskih vlasti.¹¹

3. U jesen 1986. u HZ je iz gore navedenog razloga utemeljeno *Kazalište mladih* pod imenom *Marina Držića*. Prva je produkcija (premijera je održana u proljeće 1988.) bila kazališna predstava *U koga se uvratio ovo dijete* madarske spisateljice E. Janikovsky u obradi Z. Ladike i sa songovima L. Tulača.¹² Do ljeta iste godine odigrano je pet izvedbi a berlinski *Držičevci* su s *Djetetom* u lipnju i srpnju ostvarili dvotjedno gostovanje u Hrvatskoj.¹³ U jesen iste godine *Dijete* je doživjelo i izvedbu na njemačkome jeziku. Sljedeća je predstava *Kazališta mladih* bila daleko zahtjevniji posao: *Mačak Džingiskan i Miki Trasi Vesne Parun* u dramatizaciji i režiji Zvjezdane Ladike i pod glazbenim vodstvom skladatelja L. Tulača. Premijera je održana u jesen 1989. a predstava je 1990. prikazana na *Šibenskom festivalu*.¹⁴

4. Kako se g. 1988. navršavalo 60 godina od smrti Frana Mažuranića, novoosnovano Književno društvo *Stjepan Grgić*¹⁵ uspjelo je tu godišnjicu obilježiti s nekoliko različitih programa. Tiskana je dvojezična knjiga, izbor iz Mažuranićeva djela (Lišće/Das Laub) a pronadeni su i objavljeni neki do-

kumenti o njegovu boravku u Berlinu (npr. osmrtnica). Na pročelju zgrade koja danas stoji na mjestu u ratu porušene kuće u kojoj je pisac umro postavljena je spomen-ploča. Na otkrivanju dvojezične ploče govorila je i opunomoćenica za strance Berlinske vlade, Barbara John, pozdravivši prisutne riječima koje se do tada nikada nisu čule od jednog službenog predstavnika njemačkih vlasti: "Dragi hrvatski Berlinci".¹⁶

5. U HZ su se redovito održavale tribine s gostima iz domovine. O književnim, jezikoslovnim, općekulturalnim, povijesnim i političkim pitanjima govorili su i neki najistaknutiji hrvatski intelektualci,¹⁷ što je u to doba - osobito u razdoblju od 1987. do početka 1990. - pobudilo interes brojnih Hrvata, razumljiv ponajprije kao refleks sve dramatičnijih dogadanja u SFRJ.

U godini 1990. počinje novo razdoblje: rezultati prvih demokratskih izbora u Hrvatskoj i, ubrzo nakon toga, početak pobune dijela srpskoga pučanstva te, na posljeku ratna agresija protiv Hrvatske postavili su posve nova pitanja. Iako kulturni rad nije prestao, hrvatske udruge i strukture će se nekoliko godina najviše angažirati oko svakovrsne pomoći domovini. To razdoblje zahtjeva novo poglavlje.

BILJEŠKE

¹ Nisu se isticali kulturnom nego političkom djelatnošću, ali zbog narav stvari taj je kompleks potrebno posebno proučiti. Autor se u tome ne smatra dostatno obaviještenim i kompetentnim. Smatra međutim dužnim podsjetiti na to, da je Zapadni Berlin bio - u istom razdoblju - vrlo živim poprištem zbivanja u kojima su sudjelovali i pripadnici hrvatske političke emigracije. Pod time ne misli samo na nepotpuno rasvijetljene okolnosti atentata na tadašnjeg šefa Vojne misije SFRJ, A. Kolendića (atentat je, tvrdile su tada jugoslavenske vlasti, poduzela hrvatska politička emigracija), nego i na činjenicu da je u Zapadnom Berlinu živio (i kao ljećnik i istaknuti politički radnik radio) dr. Branko Jelić, pa je upravo u Berlinu izlazilo glasilo *Hrvatska država*, a iz istih je krugova godine 1971. lansirana "vijest" da je tadašnje hrvatsko rukovodstvo u Zagrebu u "tajnim pregovorima" s Moskvom a u cilju uspostave neovisne hrvatske države. Ta "vijest" - neovisno o tome tko ju je i zašto lansirao - objektivno vrlo negativno utjecala na poziciju hrvatskog rukovodstva, pa to iz današnje perspektive možemo smatrati najavom obraćuna koji je uslijedio nakon Karadordeva, u prosincu 1971.

² U dalnjem tekstu rabimo kraticu HKM.

³ Riječ je ponajprije o Hrvatima iz tadašnje SR Hrvatske i SR Bosne i Hercegovine.

⁴ Zbog načina na koji je statistiku vodila njemačka država (prema državljanstvu) zacijelo se nikada neće moći odrediti precizna nacionalna struktura državljanina SFRJ u Berlinu i SR Njemačkoj uopće.

⁵ Budući da u spomenutom razdoblju - bar koliko je to autoru poznato - nikada nije provedeno istraživanje statistički valjanog broja (uzorka), gotovo je nemoguće bilo što znati o tome koliko su članovi pojedinih obitelji bili konzumenti opće kulturne ponude u gradu.

⁶ Najveći broj inozemnih radnika živio je tada u tri berlinske općine, Kreuzbergu, Neukölnu i Weddingu, ali je za Hrvate bilo karakteristično da su - za razliku od Turaka - stanovali u gotovo svim dijelovima grada.

⁷ Ovaj pregled rađen je na osnovi osobne dokumentacije koja potjeće iz doba moga rada kao urednika na radiopostaji *Sender Freies Berlin* (1974-1979. i 1985-1988), odnosno za višegodišnjeg boravka u Zapadnom Berlinu (s kraćim prekidima punih 16 godina). Podaci o zbivanjima prije 1974. potječu iz, u pravilu, emitiranih autorovih izvještaja i reportaža, a za njihovu točnost jamče tadašnji autorovi sugovornici, što osobito vrijedi za djelatnost HKM do g. 1974. Dio dokumentacije (prijevjesi) koji se odnosi na rad HKSZ (dakle, nakon g. 1984.) u autorovu je posjedu i stoga, jer je u jednome razdoblju sudjelovao u nekim njenim programima (posebice u radu *Kazališta mladih Marin Držić*, kojemu je bio jednim od utemeljitelja). Za uvid u ukupnost kulturnoga rada Hrvata u Zapadnom Berlinu u ovom razdoblju i, na osnovi toga, mogućnost ocjene njegova značaja i značenja, neophodno bi bilo istražiti arhiv HKM. Ovaj pregled stoga nužno samo upozorava na *neke primjere*, želeći potaknuti ozbiljno, sustavno interdisciplinarno istraživanje.

⁸ U dalnjem tekstu služimo se uboćajenom kraticom HZ.

⁹ Riječ je dakle bila o stilizaciji tadašnjeg grba SR Hrvatske a ne o njegovoj preslici.

¹⁰ Mahom pisci i glumci ali i kazališne skupine i, dakako, glazbenici i športaši.

¹¹ Uspjelu je predstavu starofrancuske farse *Maître Pathelin* režirao Zlatko Bourek.

¹² Skladatelj L. Tulač osobno je pridonio realizaciji predstave. Scenski postav: S. Lipovčan. Koreografija: Jasna Vlahov. Scena i tehničko vodstvo: Romano Vlahov.

¹³ Turneja je bila povezana s nastupom na Međunarodnom festivalu djeteta u Šibeniku (izvedbe u Šibeniku, Biogradu i Filip Jakovu), pa je predstava prikazana u Zagrebu, Varaždinu, Zadru i Dubrovniku. Turneja je istodobno bila prigoda da članovi ansambla (raspon godina: od osam do šesnaest) vide i dožive neke od kulturološki najvažnijih hrvatskih centara. Odjeci u hrvatskoj štampi bili su puni simpatija i priznanja za smisao ovakva rada s mladima.

¹⁴ Kasnije je prikazana na gostovanju u Zagrebu i Slavonskom Brodu te na turneji po Kanadi.

¹⁵ Ime je dobilo po jednom svom, rano preminulom članu-pjesniku amateru.

¹⁶ U jesen te godine, a u širem okviru zbivanja u bivšoj Jugoslaviji, pridjev *hrvatski* nosio je jasnu (političku) poruku o javnom respektiranju nacionalne posebnosti. Njemački su političari do tada uvijek striktno izbjegavali sve drugo osim vlastitog statističkog eufemizma *Jugoslawen*. Kada se hrvatsko ime ipak rabilo, onda se to u pravilu odnosilo na hrvatske (političke) emigrante (*Exil-Kroaten*), a i tada najčešće samo u negativnom kontekstu. Iako bi tom pitanju valjalo posvetiti posebnu pozornost, osobno sam uvjeren da je "normaliziranje" uporabe hrvatskog imena bilo u Berlinu također i posljedicom nastojanja Hrvata da se u javnosti afirmiraju vlastitim kulturnom djelatnošću.

¹⁷ Među njima su bili na primjer i Ivo Kušan, Tomislav Ladan, Vladimir Koščak, Slavko Mihalić, Antun Šoljan, Ante Stamać, Dušan Bilandžić, Ivica Maštruko, Zvonko Lerotić.